

ساختمان فعل در گویش کرمانجی خراسان

حسنعلی ترقی اوغاز

گویش کرمانجی*

کردی شمالی، که آن را بادینانی یا کرمانجی می‌نامند، یکی از زبانهای ایرانی شمال غربی است. این گویش علاوه بر رواج در غرب دریاچه ارومیه، نواحی کوههای آزارات، شمال سوریه، شمال کردستان عراق و نواحی کردنشین ترکیه و جمهوری ارمنستان در مناطق شمالی استان خراسان نیز متداول است. کرمانجهای شمال خراسان اعقاب قبایل کردی هستند که برای جلوگیری از دستبردهای قبایل ترک به مرزهای شمالی خراسان به این منطقه کوچانده و در آنجا ساکن شدند.

این گویش با اینکه از لحاظ زبانشناسی یکی از جالب توجه‌ترین گویشهای ایرانی است اما چنانکه باید مورد مطالعه قرار نگرفته است، به خصوص گویش کرمانجی خراسان که تا کنون تحقیق خاصی درباره ویژگیهای واجی و دستوری آن صورت نگرفته است.^۱

گویش کرمانجی شمال خراسان به دلیل همزیستی با زبانها و لهجه‌های محلی خراسان با این زبانها و لهجه‌ها تبادل واژگانی داشته، از آنها تأثیر پذیرفته و بر روی آنها تأثیر گذاشته است.

* از خانم سکینه سعادت که به‌عنوان گویشور و همکار در این تحقیق بنده را یاری فرمودند متشکرم.

۱. مؤلف از کتاب ای.ای. تسو کرمان Tsukerman، ایران‌شناس روس، با عنوان *Xorassanskij Kurmandži* که در ۱۹۸۶ در مسکو در ۲۷۱ ص چاپ شده و دستور و واج‌شناسی کرمانجی خراسان را به تفصیل مورد بحث قرار داده است بی‌اطلاع بوده است. ما از آنجا که این کتاب در دسترس هموطنانمان نیست و به‌علاوه زبان آن روسی است به چاپ مقاله حاضر مبادرت کردیم (مجله زبانشناسی).

این گویش از فرهنگ و ادبیات شفاهی بسیار غنی‌ای برخوردار است که تا دههٔ اخیر دربارهٔ آن تحقیقی صورت نگرفته بود. در سالهای اخیر کلیم‌الله توحدی دو اثر مغتنم در این باره منتشر ساخته است.^۱

دهستان اوغاز تازه

اوغاز تازه که نگارنده بررسیهای خود را به آن محدود کرده است یکی از دهستانهای شهرستان شیروان از شهرهای شمالی استان خراسان است. این دهستان از نظر جغرافیایی در عرض جغرافیایی ۳۷ درجه و ۱۱ دقیقه و طول جغرافیایی ۵۸ درجه و ۱۱ دقیقه قرار گرفته و ارتفاع آن از سطح دریا ۱۶۱۰ متر است. در این دهستان گویشهای کرمانجی و ترکی رواج دارند و گویش کرمانجی در بین ساکنان این منطقه نقش میانجی را دارد. به همین سبب این دو گویش بر روی هم تأثیر داشته و واژه‌های بسیاری به هم وام داده‌اند. نگارنده خود از گویشوران گویش کرمانجی است و بعضی از نتیجه‌گیریها را بر اساس شم زبانی خود انجام داده است، هر چند از گویشوران دیگر هم استفاده کرده است.

الفبای آوانگار گویش کرمانجی

الف) مصوتها

شمارهٔ ردیف	نشانه	معادل فارسی یا خارجی	مثال در گویش	معادل فارسی
۱	/a/	«بد» در فارسی	/ma/	ما
۲	/â/	«باد» در فارسی	/sâ/	برای
۳	/u/	«بود» در فارسی	/čũ/	رفت
۴	/ē/	«پای مجهول در فارسی میانه و قدیم»	/bēl/	بگذار، بیل
۵	/i/	«سیر» در فارسی	/di/	دید
۶	/ō/	«تو» در فارسی	/dōl/	دلو
۷	/e/	«دل» در فارسی	/me/	من
۸	/o/	«شد» در فارسی	/ro/	آفتاب
۹	/ə/	«again» در انگلیسی	/t'ə/	تو
۱۰	/ü/	«u» در فرانسه	/t'üz/	تیز

۱. دیوان جعفرقلی زنگلی و ترانه‌های کرمانجی خراسان دو اثری هستند که توسط این محقق گرامی منتشر شده‌اند.

موقعیت جغرافیایی دهستان اوغاز تازه

★ دهستان اوغاز

		(ب) صامتها	
باد	/bâ/	«ب»	/b/
قطعه‌ای زمین	/pal/	«پ»	/p/
میل بافتنی	/p'iž/	«پ» ^۱	/p'/

۱. نشانه «-» به مفهوم این است که این واج در گویشهای دیگر ایرانی وجود ندارد. در نظام نوشتاری‌ای که برای

←

پیت	/tin/	«ت»	/t/	۴
پرنده شکاری	/t'ēr/	«—»	/t'/	۵
دوغ	/daw/	«د»	/d/	۶
گاو	/gâ/	«گ»	/g/	۷
الاغ	/kar/	«ک»	/k/	۸
بزغاله	/k'âr/	«—»	/k'/	۹
پنبه	/qonda/	«ق»	/q/	۱۰
پاوال گوسفند	/maɣal/	«r» در زبان فرانسه	/ɾ/	۱۱
پابرهنه	/xâs/	«خ»	/x/	۱۲
آتش	/ʔâr/	همزه «ء»	/ʔ/	۱۳
فرنی	/ferō/	«ف»	/f/	۱۴
باز	/va/	«و» در «وارد»	/v/	۱۵
سینه	/sing/	«س»	/s/	۱۶
شمشیر	/šur/	«ش»	/š/	۱۷
دره	/zâw/	«ز»	/z/	۱۸
زیر، پایین	/žēr/	«ژ»	/ž/	۱۹
لانه	/hilin/	«ه»	/h/	۲۰
رفت	/čū/	«چ»	/č/	۲۱
دفعه، بار	/Jâr/	«ج»	/J/	۲۲
چاه	/J'âl/	«—»	/J'/	۲۳
خانه	/mâl/	«م»	/m/	۲۴
نه	/nâ/	«ن»	/n/	۲۵
پسر	/lâw/	«ل»	/l/	۲۶
رودخانه	/kâł/	«ل» مفخم در عربی	/ł/	۲۷
روغن	/run/	«ر»	/r/	۲۸
خورجین	/tēr/	«—»	/r̄/	۲۹

کرمانجی خراسان به کار برده می‌شود، چهار صامت دمیده /p, t, k, J'/ به ترتیب به صورتهای (پ, ت, ک, چ) نمایش داده می‌شوند.

بیا	/wara/	«و» در عربی	/w/	۳۰
کنار، پهلو	/yân/	«ی» در «یار»	/y/	۳۱

ساختمان فعل

فعل در این گویش دارای دو زمان گذشته و حال است که به ترتیب از ستاک گذشته و حال ساخته می‌شوند. در این قسمت به نشانه مصدری و ریشه‌های فعلی و وندها و زمانهای فعلی می‌پردازیم.

نشانه مصدر

نشانه مصدر در این گویش /-n/ یا /-en/ است که اولی بعد از صامت می‌آید و دومی بعد از مصوت؛ مانند مثالهای زیر:

کرمانجی	فارسی
/xâren/	«خوردن»
/ravin/	«دویدن»
/sakenin/	«ایستادن»
/šânden/	«فرستادن»
/çun/	«رفتن»

ستاکیهای گذشته و حال

ستاکی گذشته و حال در این گویش تابع قواعد زیر است. از هر بخش فقط چند مثال ارائه می‌شود و بقیه در جدول توصیفی انتهای مقاله آورده می‌شود.

الف) گروهی از افعال که ستاک گذشته و حال آنها یکسان است:

شماره	مصدر کرمانجی	معادل فارسی	ستاکی حال	ستاکی گذشته
۱	/derun/	دوختن	/deru/	/deru/
۲	/meren/	مردن	/mer/	/mer/
۳	/Jun/	جویدن	/Ju/	/Ju/

ب) در این گروه ستاک حال و گذشته کاملاً با هم متفاوت اند و احتمالاً از دو ریشه جداگانه

گرفته شده‌اند.

۴	/got'en/	گفتن	/(w)ēž/	/go(t')/
۵	/hât'en/	آمدن	/ē/	/hât'/
۶	/mešt'en/	روفتن	/mâl/	/mešt'/

ج) در این گروه با افزودن یکی از نشانه‌های گذشته به آخر ستاک حال، ستاک گذشته به دست می‌آید.

۱. با افزودن نشانه گذشته /-iâ/:

۷	/gariân/	گشتن	/gar/	/gariâ/
۸	/režiân/	ریختن	/rež/	/režiâ/
۹	/ʔēšiân/	درد گرفتن	/ēš/	/ʔēšiâ/

۲. با افزودن نشانه گذشته /-i/:

۱۰	/šaftin/	سوختن	/šaft/	/šafti/
۱۱	/ravin/	دویدن	/rav/	/ravi/
۱۲	/J'enin/	چیدن، بافتن	/J'en/	/J'eni/

۳. با افزودن نشانه گذشته /-t'/:

۱۳	/qalešt'en/	ترکیدن	/qaleš/	/qalešt'/
۱۴	/gert'en/	گرفتن	/ger/	/gert'/
۱۵	/vagert'en/	آراستن	/vager/	/vagert'/

۴. با افزودن نشانه گذشته /-d/:

۱۶	/hērden/	آرد کردن	/hēr/	/hērd/
----	----------	----------	-------	--------

۵. با افزودن نشانه گذشته /-r/:

۱۷	/xâren/	خوردن	/xâ/	/xâr/
۱۸	/vaxâren/	نوشیدن	/vaxâ/	/vaxâr/

۶. با افزودن نشانه گذشته /-est'/:

۱۹ /vēxest'en/ روشن کردن /vēx/ /vēxest'/'

۲۰ /rēxest'en/ پهن کردن /rēx/ /rēxest'/'

۷. با افزودن نشانه گذشته /-(e)št'/:

۲۱ /runešt'en/ نشستن /run/ /runešt'/'

۲۲ /šušt'en/ شستن /šu/ /šušt'/'

۸. با افزودن نشانه گذشته /-ast'/:

۲۳ /ʔešk'ast'en/ شکستن /ešk'/' /ʔešk'ast'/'

۹. با افزودن نشانه گذشته /-st'/:

۲۴ /bēst'en/ شنیدن /bē/ /bēst'/'

۱۰. با افزودن نشانه گذشته /-â'/:

۲۵ /geriân/ گریستن /geri/ /geriâ/

۲۶ /kolân/ کندن /kol/ /kolâ/

(د) در این گروه از فعلها ستاک گذشته پس از افزوده شدن نشانه گذشته به ستاک حال با

تغییرات آوایی همراه می‌گردد، به این شرح:

۱. با افزودن نشانه گذشته /t' و تبدیل /z/ به /s/:

۲۷ /xâst'en/ خواستن /xâz/ /xâst'/'

۲۸ /list'en/ رقصیدن /liz/ /list'/'

۲. با افزودن نشانه گذشته /t' و تبدیل /ž/ به /š/:

۲۹ /k'ošt'en/ کشتن /k'ož/ /k'ošt'/'

۳. با افزودن نشانه گذشته /t' و تبدیل /e/ به /â/:

۳۰ /ʔesp'ârt'en/ سپردن /esp'ēr/ /ʔesp'ârt'/'

۴. با افزودن نشانه گذشته /r/ و تبدیل /a/ به /e/:

۳۱ /k'eren/ کردن /k'a/ /k'er/
 ۵. با افزودن نشانه گذشته /d/ و تبدیل /i/ به /â/:

۳۲ /šânden/ فرستادن /šin/ /šând/

۳۳ /čânden/ کاشتن /čin/ /čând/

۶. با افزودن نشانه گذشته /t'/ و حذف /ž/ و تبدیل /ē/ به /i/:

۳۴ /ʔâvit'en/ انداختن /âvêž/ /ʔâvit'/

۳۵ /rit'en/ ریختن /rêž/ /rit'/

۳۶ /mit'en/ مکیدن /mêž/ /mit'/

۷. با افزودن /t'/ و حذف /ž/ و تبدیل /ē/ به /â/:

۳۷ /p'ât'en/ پختن /p'êž/ /p'ât'/

ه) در این گروه با تبدیل یک واج ستاک حال، ستاک گذشته به دست می‌آید:

۱. با تبدیل /v/ به /t'/:

۳۸ /kat'en/ افتادن /kav/ /kat'/

۲. با تبدیل /a/ به /â/:

۳۹ /dân/ دادن /da/ /dâ/

۳. با تبدیل /ē/ به /â/:

۴۰ /mân/ ماندن /mē/ /mâ/

۴۱ /zân/ زاییدن /zē/ /zâ/

و) در آخرین گروه با افزودن نشانه گذشته /-i/ به آخر ستاک حال و تبدیل /i/ اصلی ستاک به /â/ ستاک گذشته به دست می‌آید:

۴۲ /helânin/ برداشتن /helin/ /helâni/

۴۳ /hânin/ آوردن /(h)in/ /hâni/

وندهای فعلی

وندهای فعلی در این گویش شامل وندهای وجه، نفی و شخصی (=شناسه‌ها) هستند. این وندها با توجه به محیط آوایی که در آن قرار می‌گیرند، تغییراتی می‌یابند که در ادامه این بخش بدان می‌پردازیم. الف) وندهای وجه: وندهای وجه در این گویش /da/ و /be/ هستند که /da/ فعلهای

گذشته استمراری و حال اخباری را می‌سازد و /be/ فعل امر و حال التزامی:		
گذشته استمراری	/daxâst'em/	«می‌خواستم»
حال اخباری	/daxâzem/	«می‌خواهم»
حال التزامی	/bexâzem/	«بخوام»
امر	/bexâz/	«بخواه»

ب) وندهای منفی‌ساز: وندهای منفی‌ساز در این گویش /nâ/ و /na/ و /mâ/ و /ma/ هستند که بستگی به محیط آوایی‌ای دارند که در آن قرار می‌گیرند.
به‌عنوان نمونه به فعلهای منفی شده زیر توجه کنید:

گذشته ساده:	/xâr/	خورد	/naxâr/	نخورد
گذشته استمراری:	/daxâr/	می‌خورد	/nâ(da)xar/	نمی‌خورد
گذشته دور:	/xâru/	خورده بود	/naxâru/	نخورده بود
گذشته نقلی:	/xâria/	خورده است	/naxâria/	نخورده است
گذشته التزامی:	/xârewe/	خورده باشد	/naxârewe/	نخورده باشد
حال اخباری:	/daxom/	می‌خورم	/nâ(da)xom/	نمی‌خورم
حال التزامی:	/bexom/	بخورم	/naxom/	نخورم
امر- نهی:	/bexâ/	بخور	/maxâ/	نخور

دگرگونیهای وندهای وجه و نفی

۱. پیشوند /be/: این پیشوند در بعضی از فعلهای حال التزامی نمی‌آید. از جمله فعل زیر:

بروم	/ha(ɾe)ne/	بروم	/haɾem/
بروید	/haɾen/	بروی	/haɾi/
بروند	/haɾen/	برود	/haɾa/

۲. پیشوند /da/: این پیشوند نیز در بعضی از فعلها همراه فعل حال اخباری نمی‌آید. مانند

مثالهای زیر:

می‌دانیم	/zânene/	می‌دانم	/zânem/
می‌دانید	/zânene/	می‌دانی	/zâni/
می‌دانند	/zânene/	می‌دانند	/zâne/

۳. پیشوند /da/ و /be/ اگر به فعلی اضافه شود که با مصوت شروع شده است، تبدیل به

/t'/ و /b/ می شوند.

/t'elem/	می گذارم	/t'elene/	می گذاریم
/t'eli/	می گذاری	/t'elen/	می گذارید
/t'ele/	می گذارد	/t'elen/	می گذارند

در این مورد فعل در حالت اصلی به شکل زیر بوده است:

da + elem ⇒ t'elem

/bexem/	بیندازم	/bexene/	بیندازیم
/bexi/	بیندازی	/bexen/	بیندازید
/bexe/	بیندازد	/bexen/	بیندازند

دگرگونی پیشوند /be/ هم به صورت زیر بوده است.

be + exem ⇒ bexem

۴. وندهای منفی ساز /nâ و nâ و mâ و ma/ اگر به فعلی اضافه شوند که با مصوت شروع شده باشد، تبدیل به /m/ و /n/ می شوند:

این دگرگونی به شکل زیر صورت گرفته است.

ma + âvêž ⇒ mâvêž نینداز

na + êxem ⇒ nêxem نمی اندازم

ج) وندهای شخصی (= شناسه ها):

۱. در فعلهای متعدی فقط حال اخباری و التزامی و دوم شخص مفرد فعل امر شناسه می گیرند و بقیه زمانها همراه با ضمائر شخصی جدای گروه دوم می آیند. شایان ذکر است که در این گویش دو گروه ضمیر شخصی جدا وجود دارد. به دلیل این که ضمائر شخصی جدای گروه دوم در واقع نقش شناسه را دارند به معرفی ضمائر می پردازیم.

گروه اول: این ضمائر در حالت مستقیم با ۹۸٪ از فعلهای لازم به کار می روند. در آخر این فعلها در ساختهای مختلف نیز شناسه ها می آیند. ضمائر گروه اول عبارت اند از:

شخص		اول شخص	دوم شخص	سوم شخص
عدد	مفرد	/ʔaz/ «من»	/t'ə/ «تو»	/ʔaw/ «او»
	جمع	/ʔam/ «ما»	/hun/ «شما»	/ʔawnâ/ «آنها»

گروه دوم: این ضمائر در حالت غیرمستقیم و متممی به کار می‌روند. این گروه با فعلهای متعدی در زمانهای گذشته می‌آیند و فقط در زمانهای «حال التزامی» و «حال اخباری» فعلهای متعدی از ضمائر شخصی جدای گروه اول استفاده می‌شود. در فعلهای متعدی فقط این دو ساخت اخیر شناسه می‌گیرند و بقیه ساختهای فعلی از ضمائر شخصی گروه دوم به اضافه سوم شخص مفرد فعل مورد نظر که تنها ساخت این نوع فعلهاست و برای تمام صیغه‌ها یکسان است، ساخته می‌شوند. ضمائر گروه دوم عبارت‌اند از:

شخص		اول شخص	دوم شخص	سوم شخص
عدد	مفرد	/me/ «من»	/t'a/ «تو»	/wi/ «او»
	جمع	/ma/ «ما»	/wa/ «شما»	/wân/ «آنها»

به‌عنوان نمونه به فعل زیر توجه کنید: /čânden/ : «کاشتن»^۱

ضمائر شخصی جدا

$\left. \begin{array}{l} /me/ \\ /t'a/ \\ /wi/ \\ /ma/ \\ /wa/ \\ /wân/ \end{array} \right\}$	گذشته التزامی	گذشته نقلی	گذشته دور	گذشته استمراری	گذشته ساده
	čândia	čându	dačând	čând	čândewe

۱. هر کدام از ساختهای فوق به همراه ضمیر شخصی جدایی که قبل از آن می‌آید، در واقع ساختهای پنجگانه هر کدام از فعلهای گذشته را می‌سازند. در هر ساخت فقط ضمیر شخصی جدا تغییر می‌کند. در صورتی که، به‌عنوان مثال، /čând/ برای اول شخص و دوم شخص و سوم شخص مفرد و جمع یکسان است. /me čând/ یعنی «من کاشتم» و /t'a čând/ یعنی «تو کاشتی» و ...

یعنی هر کدام از فعلهای فوق که با یک ضمير شخصي جدا به کار رود یک ساخت فعلی جداگانه ساخته می شود. چنانکه می بینیم در فعلهای فوق هیچ شناسه ای وجود ندارد و فقط ضمير شخصي جدا در اول آنها می آید.

حال اخباری: در این فعل شناسه می آید:

/dačinem/	می کارم	/dačinėne/	می کاریم
/dačini/	می کاری	/dačinen/	می کارید
/dačine/	می کارد	/dačinen/	می کارند

حال التزامی: این فعل هم شناسه می گیرد:

/bečinem/	بکارم	/bečinėne/	بکاریم
/bečini/	بکاری	/bečinen/	بکارید
/bečine/	بکارد	/bečinen/	بکارند

امر: فقط دوم شخص جمع این فعل شناسه دارد:

/t'əbečín/ تو بکار

/hun bečinen/ شما بکارید

۲. در فعلهای لازم کلیه زمانها و ساختها شناسه می گیرند. نگارنده با بررسی نزدیک به ۱۰۰ فعل این گویش تغییرات شناسه ها را به صورت زیر تقسیم بندی می کند:

الف) شناسه های فعلی در زمانهای گذشته ساده و استمراری مختوم به صامت:

مفرد	جمع
/-em/	/-ene/
/-i/	/-en/
/φ/	/-en/

ب) شناسه های فعلی در زمانهای گذشته استمراری و ساده مختوم به مصوتهای /i, u, a/ و حال اخباری مختوم به مصوتهای /e, o, i, ē, / و حال التزامی مختوم به /e, ē, / و گذشته نقلی مختوم به مصوتهای /i, â, u/:

مفرد	جمع
/-m/	/-ne/
/-y/	/-n/
/ϕ/	/-n/

ج) شناسه‌های فعلی در گذشته نقلی مختوم به صامت:

مفرد	جمع
/-em/	/-ene/
/-i/	/-en/
/-i/	/-en/

د) شناسه‌های فعلی در زمانهای گذشته التزامی مختوم به صامت، حال التزامی مختوم به صامت، گذشته التزامی مختوم به مصوتهای /e, i, â/ و حال اخباری مختوم به صامت:

مفرد	جمع
/-em/	/-ene/
/-i/	/-en/
/-e, a/	/-en/

ه) شناسه‌های فعلی در حال اخباری مختوم به مصوت /a/:

مفرد	جمع
/-em/	/-ene/
/-y/	/-en/
/-a/	/-en/

جدول کلی شناسه‌ها:

شخص	اول شخص	دوم شخص	سوم شخص
عدد	مفرد	/-i,y/	/-a,i,ϕ/
	جمع	/-(e)n/	/-(e)n/

زمانهای فعلی

الف) ساختهای گوناگون فعلهای متعدی^۱ در فعلهای متعدی فقط حال اخباری و التزامی و دوم شخص جمع فعل امر شناسه می‌گیرند و بقیه فعلها با ضمائر شخصی جدا که در اول فعل می‌آید، ساخته می‌شوند.

گذشته

ضمایر شخصی جدای گروه دوم	گذشته ساده	گذشته استمراری	گذشته دور	گذشته نقلی	گذشته التزامی
me	šând	dašând	šându	šândia	šândewe
t'a	šând	dašând	šându	šândia	šândewe
wi	šând	dašând	šându	šândia	šândewe
ma	šând	dašând	šându	šândia	šândewe
wa	šând	dašând	šându	šândia	šândewe
wân	šând	dašând	šându	šândia	šândewe

حال

ضمایر شخصی جدای گروه اول	حال اخباری	حال التزامی
az	dašinem	bešinem
t'ə	dašini	bešini
?aw	dašine	bešine
?am	dašinene	bešinene
hun	dašinen	bešinen
?awnâ	dašinen	bešinen

برای فعلهای حال آوردن ضمائر شخصی جدا اختیاری است و فقط برای مقایسه با جدول گذشته آورده شد، ولی آوردن ضمائر شخصی جدا برای فعلهای گذشته اجباری است.

ساختهای امر این فعل /bešin/ و /bešinen/ و نهی آن /mašin/ و /mašinen/ است.

۱. مصدر /šânden/ که در جدول آمده است به معنی «فرستادن» می‌باشد. لازم به تذکر است با اینکه این گویش دارای شش ضمیر شخصی جداست ولی شکل دوم شخص و سوم شخص جمع در آن یکسان است.

ب) ساختهای گوناگون فعلهای لازم: زمانهای مختلف مصدرهای لازم به طور کامل در ساختهای پنجگانه می‌آیند و تمامی این فعلها شناسه می‌گیرند. ضمائر شخصی جدایی که ممکن است قبل از اینها بیاید، ضمائر شخصی گروه اول است، اما همان‌طور که گفته شد آوردن آنها اختیاری است. به عنوان نمونه زمانهای مصدر /kat'en/ «افتادن» را که مصدری لازم است، می‌آوریم:

گذشته

گذشته ساده	گذشته استمراری	گذشته دور	گذشته نقلی	گذشته التزامی
kat'em	dakat'em	kat'um	kat'ema	kat'ewem
kat'i	dakat'i	kat'uy	kat'i	kat'ewi
kat'	dakat'	kat'u	kat'ia	kat'ewe
kat'ene	dakat'ene	kat'une	kat'ene	kat'ewene
kat'en	dakat'en	kat'un	kat'ena	kat'ewen
kat'en	dakat'en	kat'un	kat'ena	kat'ewen

حال

حال اخباری	حال التزامی
dakavem	bekavem
dakavi	bekavi
dakave	bekave
dakavene	bekavene
dakaven	bekaven
dakaven	bekaven

ساختهای امر و نهی این فعل /bekav/ و /bekaven/ و /makav/ و /makaven/ است. فرمولهای ساخت زمانهای فعلی:

۱. گذشته ساده: ستاک گذشته + شناسه
۲. گذشته استمراری: /da/ + ستاک گذشته + شناسه
۳. گذشته دور: ستاک گذشته + /-u-/ + شناسه
۴. گذشته نقلی: ستاک گذشته + شناسه + (/a/)

۵. گذشته التزامی: ستاک گذشته + /-w-/ + شناسه

۶. حال اخباری: /da-/ + ستاک حال + شناسه

۷. حال التزامی: /be-/ + ستاک حال + شناسه

۸. فعل امر: /be-/ + ستاک حال + (شناسه)

۹. فعل نهی: /ma-/ + ستاک حال + (شناسه)

- فعل بودن /hawuin/: این فعل وقتی بعد از اسم بیاید و حالت پی چسب پیدا کند به صورت زیر تغییر می‌کند:

الف) بعد از صامت:

/-em/ «آم» /-ene/ «ایم»
 /-i/ «ای» /-en/ «اید»
 /-a/ «است» /-en/ «انند»

مثال:

/ševânem/ /ševânene/
 /ševâni/ /ševânen/
 /ševâna/ /ševânen/

ترجمه صیغه‌های فوق: «چوبانم، چوبانی، چوبان است، چوبانیم، چوبانید، چوبانند.»

ب) بعد از مصوت:

/-ma/ /-ne/
 /-i/ /-na/
 /-a/ /-na/

مثال:

/dēma/ /dēne/
 /dēi/ /dēna/
 /dēa/ /dēna/

ترجمه صیغه‌های فوق: «مادرم (=مادر هستم)، مادری، مادر است، مادریم، مادرید، مادرند.»

فعل مجهول

فعل مجهول در این گویش با فعل کمکی /hât'en/ «آمدن» ساخته می‌شود، بدین ترتیب که در ساختهای گوناگون فعل /hât'en/ صرف می‌شود و شناسه می‌گیرد و فعل اصلی به صورت مصدری به اضافه مصوت /-e/، به آخر فعل کمکی افزوده می‌شود. فرمول ساخت فعل مجهول:

→
+ مصدر فعل اصلی + (a) + تصریف فعل کمکی /hât'en/

مصوت /a/ در ساخت مجهول فقط در اول شخص مفرد و در دوم شخص و سوم شخص جمع افزوده می‌شود. به‌عنوان نمونه اول شخص مفرد فعلهای مجهول را می‌آوریم:

- ماضی ساده مجهول: /hât'ema dine/ «دیده شدم»
 گذشته استمراری مجهول: /dahât'ema dine/ «دیده می‌شدم»
 گذشته دور مجهول: /hât'uma dine/ «دیده شده بودم»
 گذشته نقلی مجهول: /hât'ema dine/ «دیده شده‌ام»

تفاوت گذشته نقلی مجهول با گذشته ساده مجهول در سوم شخص مفرد است، بدین ترتیب که در گذشته نقلی مجهول قبل از /a/، مصوت /i/ افزوده می‌شود. تفاوت دیگر از لحاظ تکیه است که در گذشته نقلی تکیه بر روی آخرین هجای فعل کمکی می‌آید.

- گذشته التزامی مجهول: /hât'ewema dine/ «دیده شده باشم»
 حال اخباری مجهول: /t'ēma dine/ «دیده می‌شوم»
 حال التزامی مجهول: /bēwema dine/ «دیده بشوم»

افعال سببی

فرمول ساخت سببی در این گویش به صورتهای زیر است:
 ۱. در فعلهای گذشته:

→
(شناسه) + /ând/ + ستاک حال

۲. در فعلهای حال و امر و نهی:

→
(شناسه) + /-in/ + ستاک حال

در پایان این گفتار فهرست افعال گویش کرمانجی، همراه با ستاکهای حال و گذشته و صورت امر آنها آورده می‌شود.

واژه‌نامه توصیفی فعل در گویش کرمانجی

شماره	مصدر فارسی	مصدر کرمانجی	امر	ستاک گذشته	ستاک حال
۱	آمدن	hât'en	wara	hât'	ē
۲	انداختن	?âvit'en	bâvêž	?âvit'	âvêž
۳	آوردن	hânin	wa(r)in	hâni	in
۴	ارزیدن	hêJâun	- -	hêJâu	hêJâ
۵	افتادن	kat'en	bekav	kat'	kav
۶	ایستادن	sakenin	besaken	sakeni	saken
۷	آراستن	vagert'en	vager	vagert'	vager
۸	آشامیدن	vaxâren	vaxâ	vaxâr	vaxâ
۹	آرایش کردن	xamelânden	bexamelin	xamelând	xamelin
۱۰	آزاد کردن	bardân	barda	bardâ	barda
۱۱	آرد کردن	hêrden	behêr	hêrd	hêr
۱۲	اخته کردن	xasânden	bexasin	xasând	xasin
۱۳	اجازه دادن	?êlešt'en	bêl	?êlešt'	êl
۱۴	انداختن (به زمین)	?êxest'en	bêx	?êxest'	êx
۱۵	باختن	bâydân	bâyda	bâyda	bâyda
۱۶	بردن	beren	bewa	ber	wa
۱۷	بستن (گره زدن)	gerêân	gerêa	gerêa	gerêa
۱۸	بیدار شدن (برخاستن)	holest'iân	hole(st')	holest'ia	hole
۱۹	باریدن	bârin	bebâr	bâri	bâr
۲۰	بافتن	J'enin	beJ'en	J'eni	J'en
۲۱	بخشیدن	bâxšânden	bebâxšin	bâxšând	bâxšin
۲۲	برخاستن	râun	râwe	râwu	râw
۲۳	برگشتن	vagariân	vagar	vagariâ	vagar
۲۴	برگرداندن	vagarânden	vagarin	vagarând	vagarin

شماره	مصدر فارسی	مصدر کرمانجی	امر	ستاک گذشته	ستاک حال
۲۵	بریدن	berin	beber	berî	ber
۲۶	بلعیدن	dâqolt'ânden	dâqolt'in	dâqolt'ând	dâqolt'in
۲۷	برداشتن	helânin	helin	helâni	helin
۲۸	بیرون آمدن	warkat'en	warkav	warkat'	warkav
۲۹	بیرون آوردن	warêxest'en	warêx	warêxest'	warêx
۳۰	پختن	p'ât'en	bep'ež	p'ât'	p'ež
۳۱	پیاده کردن	dêxest'en	dêx	dêxest'	dêx
۳۲	پیدا کردن (دیدن)	din	bewin	din	win
۳۳	پریدن (پرواز کردن)	ferin	befer	ferî	fer
۳۴	پراندن	ferânden	beferîn	ferând	ferîn
۳۵	پاشیدن (پراکندن)	p'ežeqânden	bep'ežeqin	p'ežeqând	p'ežeqin
۳۶	پریدن	bâzdân	bâzda	bâzdâ	bâzda
۳۷	پیچیدن (تافتن)	tâvdân	tâvda	tâvdâ	tâvda
۳۸	پاره شدن	deriân	beder	deriâ	der
۳۹	پاره کردن	derânden	bederin	derând	derin
۴۰	پرسیدن	p'ersin	bep'ers	p'ersi	p'ers
۴۱	پراکنده شدن	p'ežeqin	bep'ežeq	p'ežeqi	p'ežeq
۴۲	پهن کردن	rêxest'en	rêx	rêxest'	rêx
۴۳	ترسیدن	t'ersiân	bet'ers	t'ersiâ	t'ers
۴۴	ترساندن	t'ersânden	bet'ersin	t'ersând	t'ersin
۴۵	ترکیدن	qalešt'en	beqaleš	qalešt'	qaleš
۴۶	ترکاندن	qalešt'ânden	beqalešin	qalešt'ând	qalešin
۴۷	تاختن	?âžut'en	bâžu	?âžut'	âžu
۴۸	تکاندن	dâwašânden	dâwašin	dâwašând	dâwašin
۴۹	جویدن	Jun	beJu	Ju	Ju

ستاک حال	ستاک گذشته	امر	مصدر کرمانجی	مصدر فارسی	شماره
kalin	kalând	bekalin	kalânden	جوشاندن	۵۰
kal	kali	bekal	kalin	جوشیدن	۵۱
lev	levi	belev	levin	جنیبیدن	۵۲
levin	levând	belevin	levânden	جنباندن	۵۳
mâl	mešt'	bemâl	mešt'en	جارو کردن	۵۴
J'ēr	J'ēri	beJ'ēr	J'ērin	چریدن	۵۵
J'ērin	J'ērând	beJ'ērin	J'ērânden	چراندن	۵۶
govešin	govešând	begovešin	govešânden	چلانیدن	۵۷
J'elk'	J'elk'îâ	beJ'elk'	J'elk'îân	چکیدن	۵۸
J'elk'in	J'elk'ând	beJ'elk'in	J'elk'ânden	چکاندن	۵۹
qares	qaresi	beqares	qaresin	چاییدن	۶۰
texin	texând	betexin	texânden	چپاندن	۶۱
nusek'in	nusek'ând	benusek'in	nusek'ânden	چسباندن	۶۲
nusek'	nusek'i	benusek'	nusek'in	چسبیدن	۶۳
ruJ'ek'in	ruJ'ek'ând	beruJ'ek'in	ruJ'ek'ânden	چنگ زدن	۶۴
wargarin	wargarând	wargarin	wargarânden	چپه کردن	۶۵
wargar	wargariâ	wargar	wargariân	چپه شدن	۶۶
xâz	xâst'	bexâz	xâst'en	خواستن	۶۷
râkav	râkat'	râkav	rakat'en	خوابیدن	۶۸
xor	xoriâ	bexor	xoriân	خاریدن	۶۹
xorin	xorând	bexorin	xorânden	خارانیدن	۷۰
keṛ	keṛi	beker	keṛin	خریدن	۷۱
kan	kani	bekan	kanin	خندیدن	۷۲
kanin	kanând	bekandin	kanânden	خندانیدن	۷۳
xin	xând	bexin	xânden	خواندن	۷۴

شماره	مصدر فارسی	مصدر کرمانجی	امر	ستاک گذشته	ستاک حال
۷۵	خوردن	xâren	bexâ	xâr	xâ
۷۶	خسته شدن	wast'iân	bewast'	wast'îâ	wast'
۷۷	خسته کردن	wast'ânden	bewast'in	wast'ând	wast'in
۷۸	دادن	dân	bea	dâ	da
۷۹	دانستن	zânin	bezân	zaniu	zân
۸۰	دوختن	derun	bederu	deru	deru
۸۱	دزدیدن	dezin	bedez	dezi	dez
۸۲	دوشیدن	dit'en	bewoš	dit'	woš
۸۳	درد کردن	?ešiân	bēš	?ešiâ	ēš
۸۴	درد آوردن	?ešânden	bēšin	?ešând	ēšin
۸۵	دویدن	ravin	berav	ravi	rav
۸۶	درآوردن	dēxest'en	dēx	dēxest'	dēx
۸۷	ریختن (متعدی)	rit'en	berēž	rit'	rēž
۸۸	ریختن (سببی)	režânden	berežin	režând	režin
۸۹	ریختن (لازم)	režiân	berež	režiâ	reži
۹۰	روشن کردن	vēxest'en	vēx	vēxest'	vēx
۹۱	روشن شدن	vēkat'en	vēkav	vēkat'	vēkav
۹۲	راندن	?ažut'en	bâžu	?ažut'	âžu
۹۳	رسیدن	gēšt'en	begē	gēšt'	gē
۹۴	رساندن	giânden	begin	giând	gin
۹۵	رقصیدن	list'en	beliz	list'	liz
۹۶	رفتن	čun	haṛa	ču	haṛ
۹۷	ریدن	rin	beṛi	ri	ri
۹۸	زدن	lēxest'en	lēx	lēxest'	lēx
۹۹	زاییدن	zân	bezē	zâ	zē

شماره	مصدر فارسی	مصدر کرمانجی	امر	ستاک گذشته	ستاک حال
۱۰۰	زیابندن	zaânden	bezain	zaând	zain
۱۰۱	سپردن	?esp'ârt'en	besp'er	?sp'ârt'	sp'er
۱۰۲	ستاندن	?est'ânden	best'in	st'ând	st'in
۱۰۳	سوختن	šaftin	bešaft	šafti	šaft
۱۰۴	سوزاندن	šaftânden	bešaftin	šaftând	šaftin
۱۰۵	سوار شدن	lênešt'en	lêne	lênešt'	lên
۱۰۶	ساختن	čëk'eren	čëk'a	čëk'er	čëk'e
۱۰۷	شکاندن	?ešk'ânden	bešk'en	?ešk'ând	ešk'en
۱۰۸	شکستن	?ešk'ast'en	bešk'e	?ešk'ast'	ešk'
۱۰۹	شتافتن	wazin	bewaz	wazi	waz
۱۱۰	شستن	šušt'en	bešu	šušt'	šu
۱۱۱	شمردن	hëžmert'en	behëžmer	hëžmert'	hëžmer
۱۱۲	شنیدن	bist'en	bebë	bist'	be
۱۱۳	شیر دادن	mëžânden	bemëžin	mëžând	mëžin
۱۱۴	شیر خوردن	mit'en	bemež	mit'	mež
۱۱۵	عطسه کردن	pešk'iân	bepesk'	pešk'iâ	pešk'
۱۱۶	فرستادن	šânden	bešin	šând	šin
۱۱۷	فروختن	ferit'en	befroš	ferit'	feroš
۱۱۸	فرود آمدن	dâkat'en	dakav	dâkat'	dâkav
۱۱۹	کاشتن	čânden	bečin	čând	čin
۱۲۰	کوفتن	kot'ân	bekot'	kot'â	kot'
۱۲۱	کردن	k'eren	bek'a	k'er	k'a
۱۲۲	کشیدن	kešiân	bekeš	kešiâ	keš
۱۲۳	کشاندن	kešânden	bekešin	kešând	kešin
۱۲۴	کشتن	k'ošt'en	bek'ož	k'ošt'	k'ož

شماره	مصدر فارسی	مصدر کرمانجی	امر	ستاک گذشته	ستاک حال
۱۲۵	کندن	kōlân	bekōl	kōlâ	kōl
۱۲۶	گفتن	got'en	bēž	go(t')	(w)ēž
۱۲۷	گریستن	geriân	begeri	geriâ	geri
۱۲۸	گشتن	gariân	begar	gariâ	gar
۱۲۹	گرداندن	garânden	begarin	garând	garin
۱۳۰	گذاشتن	dânin	dâin	dâni	dâin
۱۳۱	گسسته شدن	bezdiân	bebezd	bezdiâ	bezd
۱۳۲	گسستن	bezdânden	bebezdin	bezdând	bezdin
۱۳۳	گرفتن	gert'en	beger	gert'	ger
۱۳۴	گرفتن	helgert'en	helger	helgert'	helger
۱۳۵	لرزیدن	larzin	belarz	larzi	larz
۱۳۶	لرزاندن	larzânden	belarzin	larzând	larzin
۱۳۷	لنگیدن	k'oliân	bek'ol	k'oliâ	k'ol
۱۳۸	لیسیدن	?âlest'en	bâlēs	?âlest'	âles
۱۳۹	مالاندن	mest'âin	mest'a	mest'â	mest'
۱۴۰	ماندن	mân	bemē	mâ	mē
۱۴۱	مردن	meren	bemer	mer	mer
۱۴۲	مرتب کردن	vagert'en	vager	vagert'	vager
۱۴۳	نشستن	runešt'en	rune	runešt'	run
۱۴۴	نشاندن	runešk'ânden	—	runešk'ând	runešk'in
۱۴۵	نالیدن	nâlin	benâl	nâli	nâl
۱۴۶	نوشتن	nevisin	benevis	nevisi	nevis
۱۴۷	نگریستن	fekerin	befker	fekeri	feker

کتابنامه

- آساطریان، گارنیک، ۱۳۶۸. "وجه اشتقاق چند واژه کردی"، مجله زبانشناسی، سال ششم، شماره دوم، ۷۵-۸۱.
 آرانسکی، ای. ام، ۱۳۵۸. مقدمه فقه اللغة ایرانی. ترجمه کریم کشاورز، تهران، انتشارات پیام.
 ثمره، یدالله، ۱۳۶۴. آواشناسی زبان فارسی (آواها و ساخت آوایی هجاها). تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
 حق شناس، علی محمد، ۱۳۶۹. آواشناسی. تهران انتشارات آگاه (چاپ دوم).
 خرسند، ارسلان، ۱۳۶۷. "توصیف ساختمان فعل در لهجه کرمانشانی"، مجله زبانشناسی، سال پنجم، شماره اول، ۹۰-۱۰۸.
 زمردیان، رضا، ۱۳۶۸. بررسی گویش قاین. مشهد، آستان قدس رضوی.
 سامارین، ویلیام، زبانشناسی عملی، راهنمای بررسی گویشها. ترجمه لطیف عطاری، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
 کلباسی، ایران، ۱۳۷۱. "مقیاسه‌ای بین دو لهجه از گویش کردی"، فرهنگ. کتاب سیزدهم، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۶۳-۱۷۵.
 کلباسی، ایران، ۱۳۶۲. گویش کردی مهاباد. تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
 کلباسی، ایران، ۱۳۶۷. "ارگتیو در زبانها و گویشهای ایرانی"، مجله زبانشناسی، سال پنجم، شماره دوم، ۷۰-۸۷.
 یارمحمدی، لطف‌الله، ۱۳۶۸. درآمدی به آواشناسی. تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
 نیلی‌پور، رضا و محمد تقی طیب، ۱۳۶۴. "توصیف ساختمانی دستگاه فعل لهجه اران"، مجله زبانشناسی، سال دوم، شماره اول و دوم، ۵۱-۹۲ و ۸۱-۹۲.

Ivanow, W., 1927. "Notes on Khorasani Kurdish", *JASB*, N. S, vol. XXIII, No. I. 167-236.

Mc Carus, Ernest, N., 1958. *A Kurdish grammar*. New York.